

**Bismarck megítélése a Pesti Napló és az
Üstökös alapján
(1862-1871)**

Jelige: A sakkmester

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
2. A főbb szereplők bemutatása	3
2.1. Bismarck.....	3
2.2. A Pesti Napló és az Üstökös	3
3. A kezdetek.....	6
3.1. A miniszterelnöki kinevezés	6
3.2. Az első nemzetközi szereplés.....	7
4. A kép módosulása, a Schleswig-Holstein kérdés	12
5. Az elismerés útján	18
5.1. A fordulópont, az osztrák-porosz háború	18
5.2. A kiteljesedés, a francia-porosz háború	23
6. Összegzés	30
Bibliográfia	32

1. Bevezetés

A 19. század Európa történetének egyik legizgalmasabb korszaka számomra; egymást érték a forradalmak, a háborúk, amelyeket sok területi átrendeződés kísért. Ugyanakkor ezzel nagy személyiségek; politikusok, diplomaták és „nemzetteremtők” írták be nevüket a történelembe.

Dolgozatomban Bismarck külpolitikájának megítélését szeretném bemutatni a korabeli magyar sajtó két újságja, a Pesti Napló és az Üstökös alapján. A miniszterelnöki kinevezésétől kezdve a franciákkal megkötött frankfurti békéig – különös tekintettel a lengyel felkelésre és a három háborúra – bezárólag szeretném azt megvizsgálni a fenti sajtótermékek segítségével, hogyan alakult a politikus megítélése, a reakciós junkerból mikor lett elismert diplomata.

Választásom azért esett erre a két lapra, mert mindkettő a maga műfajában meghatározónak számított a korabeli Magyarországon; a Pesti Napló vezető napi lapként beszámolt minden hazai és nemzetközi eseményről, a külföldi sajtószemléből az olvasók más országok álláspontját is megismerhették egy-egy esettel kapcsolatban. Az Üstökös hetente megjelenő élclapként üde színfoltot jelentett a hazai sajtóvilágban – kerülve az ehhez hasonló külföldi lapok másolását igyekezett széles eszköztárával a nemzeti jellegnek megfelelően reagálni az eseményekre. Ezen kívül mindkettő a liberális közvéleményt képviselte. Az elemzés során arra is hangsúlyt fektetnék, hogy a két újság mennyire követte végig az adott konfliktusokat, mennyire befolyásolta értékelésüket más lapok állásfoglalásai, a liberális értékrendjük és a belpolitika fejleményei.

A részletes historiográfiai áttekintést mellőzve azokat a munkákat szeretném kiemelni, amelyek alapvető műveknek számítanak – ezeknek a fontosságát Karina Urbach is elismerte tanulmányában, amelyben közel száz év Bismarck biográfiáját mutatja be. A. J. P. Taylor magyarul is megjelent munkájában a nemzetközi eseményeknek szentelt nagy figyelmet, akárcsak Otto Pflanze; míg Lothar Gall és Ernst Engelberg a politikus szándékaira, motivációnak okaira fektetett nagyobb hangsúlyt. A magyar külpolitikai gondolkodás megértéséhez elsősorban Diószegi István művei jelentik az alapot, aki már feldolgozta a Pesti Napló anyagát azt vizsgálva, hogy a magyar liberális elit hogyan viszonyult a német egység kérdéséhez. Erdődy Gábor ugyancsak erre az időszakra korlátozva elemezte a napi lapot a német liberális politika megítélése kapcsán.

Úgy vélem, hogy az élclap elemzése nóvumnak tekinthető, ennek segítségével átfogóbb képet alkothatok a korabeli gondolkodásról. Ezen felül a karikatúrái szintén jól hasznosíthatóak történelmi forrásként, nemcsak illusztrációként, mint ahogy Thomas Milton Kemnitz hangsúlyozta tanulmányában.

2. A főbb szereplők bemutatása

2.1. Bismarck

Bismarck pályafutásának részletes bemutatásától eltekintve a befolyásoló tényezőket szeretném kiemelni. Ugyanis a német kérdéssel nem a miniszterelnöki kinevezésekkel találkozott először, hanem már a politikai karrierje kezdetén, az 1848-1849-es forradalom alatt. Jelentős szerepe volt a frankfurti gyűlés porosz oldaláról megindított felszámolásában, erőteljesen sugalmazta IV. Frigyes Vilmosnak a császári korona visszautasítását.¹ A német ügytől tehát ekkor még élesen elhatárolódott, pl. azon kevesek egyike volt, akik elfogadták a porosz hegemoniának véget vető olmützi szerződést, mivel az számára a liberális politika végét jelentette. Ezúttal Ausztria dominanciáját is elismerte, amelynek köszönhetően a frankfurti diéta egyik titkára lett. De látva az osztrák lekezelő viselkedést, megfogalmazódott benne az, hogy meg kell szerezni a porosz elsőbbséget Ausztria ellenében Németországon belül. Bismarck ezt eleinte külső segítséggel kívánta megoldani, így figyelve Európa politikáját kész volt bármilyen lehetőséget megragadni szándékának megvalósításához.

Ezen kívül a szentpétervári és a párizsi követi tevékenységeket kellene megemlíteni, amelyek révén megalapozta a jó kapcsolatokat Gorcsakov orosz külügyminiszterrel és III. Napóleon francia császárral. Ezekre támaszkodva tudta később a francia-porosz és az orosz-porosz viszonyt kialakítani, megszilárdítani. Viszont ekkorra már megváltozott az álláspontja a szövetségi politikát illetően: „*A poroszok teljesen el vannak szigetelve. Csak egyetlen egy szövetséges akad, amelyet meg kellene szerezni, és amely megértéssel viseltetne a poroszok iránt. ... A német nép.*”²

Tulajdonképpen e három oldal között lavírozva vitte véghez akaratát, és teremtette meg a német egységet.

2.2. A Pesti Napló és az Üstökös

A sajtó szerepét elsősorban a 19. és 20. századdal kapcsolatban szokták kiemelni, de a publicisztika története sokkal korábban kezdődött; a rendszeres időközönként megjelenő sajtótermékek megjelenését a 17. századra szokták tenni párhuzamosan a kiépülő postaforgalommal.³ Innentől kezdve a hírlap- és a folyóirat irodalom kialakulását az abszolutizmus cenzúrája és a lapkiadási privilégiumok rendszerei határoztak meg, amely a 18.

¹ Gonda Imre: *Bismarck*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976. 39-40.

² Idézi: Pflanze Otto: *Bismarck: der Reichsgründer*. Interneten: http://books.google.hu/books?id=m00pt3LljQC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2012-12-30)

³ <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/7.html> (2012-12-29)

század végére egyre elterjedtebb lett, egyre többen fedezték fel az ebben rejlő publicisztikai lehetőségeket.⁴

Magyarországon a sajtó megjelenése hasonlóan alakult, viszont a cenzúra itt jóval nagyobb korlátozó tényezőnek bizonyult, mint másutt. Emellett a magyar nyelvű sajtótermék hiánya is sokáig gondot okozott. Ennek pótlására a kísérletek a 18. század utolsó harmadában indultak meg, sokáig csak irodalmi, tudományos és ismeretterjesztő lapok tudtak hosszabb ideig fennmaradni. A folyóiratok és a hírlapok első virágkorának az 1840-es évek tekinthetők, az 1848-as áprilisi törvényekkel pedig kialakultak a szabad sajtó feltételei.

Ám a kedvező folyamatokat a forradalom és szabadságharc bukása megakasztotta, az abszolutizmus éveiben igencsak korlátozott volt a publicisztika mozgásköre. Ezért is volt nagy szó a Pesti Napló alapításának engedélyezése, amely a kezdeti évek után 1855-re talált magára Kemény Zsigmond vezetésével.⁵ Az új szerkesztő az 1840-es években bizonyított az erdélyi publicisztika egyik kiemelkedő alakjaként. A forradalom bukása után jól alkalmazkodott a helyzethez, személyét mindkét oldal elfogadta, így könnyen átvehette a lap szerkesztését, amely 1858-tól a Deák-párt nézeteinek orgánuma lett, hasonló szerepet betöltve, mint Kossuth és a Pesti Hírlap a forradalom előtti években.⁶

Az újság az 1860-as évek első felében sokszor fejtette ki a véleményét valamennyi külpolitikai eseménnyel kapcsolatban. A német ügy szakértőjének maga a főszerkesztő, Kemény Zsigmond számított, amelyről így vélekedett az Üstökös: „*Mikor valami cikk alatt láttuk a mult években a nevét, már előre tudtuk, hogy itt van a német kérdés legeslegújabb stádiumában.*”⁷ Mellette még Falk Miksa foglalkozott a nemzetközi élettel, a külföldi rovat híryanagát általában ő válogatta össze, a név nélküli külpolitikai témájú vezércikkek többségét ő jegyezte. Falk bevallása szerint mindig Kemény határozta meg a lap témáját és alaphangját: „*Kemény Zsigmond maradt mindenkor annak vezérszellemé és egyedül neki köszönhetette a lap azon nagy tekintélyt, melynek hazánkban örvendett.*”⁸

Az Üstökös 1858 nyarán jelent meg Jókai Mór szerkesztésében a magyar sajtóvilágban, de már előtte is voltak ehhez hasonló kezdeményezések. Bár nem tisztán politikai élclapról van szó, hatását és úttörő szerepét a sajtótörténeti szakirodalom is elismeri.⁹

⁴ <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/9.html> (2012-12-29)

⁵ Kemény Zsigmond korszakát a szakirodalom a „nemzeti ellenállás politikai síkon és az 'egyeztetés' világnézete” szóval illeti. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/338.html> (2012-12-29)

⁶ <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/338.html> (2012-12-30)

⁷ *Kemény Zsigmond Üstökös* (a továbbiakban Ü) 1865. április 22.

⁸ Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Interneten: <http://www.archive.org/details/korsjellemrajzOOofalk> (2012-11-27)

⁹ Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai: magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Bp., Corvina, 1983. 115.

Elsősorban a népi humor, az anekdota segítségével reagált az eseményekre, a lapban megjelenő figurák és a rovatok a sokoldalú megközelítést tették lehetővé.

Külpolitikai hírekkel leginkább az *Ama bizonyos csizmadia és felesége kérdései és feleletei* rovatban találkozhatott az olvasó, ahol mindig az aktuális eseményekre adott magyarázatot a politikus csizmadia „*az egyszerű ember bölcsességével, olykor tudálékosságával*”.¹⁰ A másik meghatározó közvélemény formálónak a Kakas Márton versek számítottak, amelyek vezércikkékként adták meg a lap alaphangulatát egy-egy kérdéssel kapcsolatban. Ezeken kívül Tallérossy Zebulon alakját lehet kiemelni, aki egy-egy levelében jellegzetes beszédével a helyzetet tudomásul vevőként, olykor kibúvást keresőként jelent meg az olvasók előtt.

Az Üstökös képileg is megjelenítette a véleményét, a korszak legjelentősebb magyar rajzolójának, Jankó János segítségével – ezek szintén igyekeztek felhívni a figyelmet az egyes szereplők valódi szándékaira, céljaira.

¹⁰ <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/389.html> (2012-12-30)

3. A kezdetek

3.1. A miniszterelnöki kinevezés

1862. szeptember 21-én Bismarck feleségéhez címzett levelében egy nappal Berlinbe érkezése után arról írt, hogy hamarosan vissza kell térnie Párizsba, hogy a visszahívását szentesítse.¹¹ Ebből és a napi rendjének ismertetéséből jól látszik, hogy a porosz junker biztosnak vette miniszterelnöki kinevezését, amely mellé nem sokkal később a külügyminiszeri posztot is megkapta. Kinevezése a király és környezete szerint az utolsó lehetőség volt az 1860-as évek eleje óta húzódó hadsereg reform kérdés, és az abból kinövő alkotmányválság megoldására. Bismarck eredményesen lépett fel a liberálisokkal szemben; a „hézagelméletet” felhasználva fegyverként úgy gondolta, hogy a törvényhozói egyensúly megbomlásával lehetőség nyílt a költségvetési törvény elfogadása nélkül kormányozni.¹²

Az új miniszterelnök a belpolitikáról viszonylag hamar elterelte a figyelmet, amelyet egy október elején elhangzott parlamenti gyűlési beszéd jól jelzett:

*„Napjaink fajsúlyos kérdéseit nem határozatokkal és többségi szavazatokkal fogják megoldani, hanem vérrel és vassal – ez 1848/49 nagy tanulsága”.*¹³

Ezeket a szavakat hamar felkapta a korabeli sajtó; a porosz miniszterválságról szóló híreket már szeptember végén felváltották az új külügyminiszter programjáról való fejtegetések. Kiindulópontnak az 1859-ben Schweinitz pétervári nagykövetnek küldött programot tekintették, amely Poroszország megerősítését, „kikerekítését” írta elő, ebben a porosz nagyhatalmi ambíciók megjelenését látták. Az európai publicisták a beszéd és az 1859-es írás alapján igyekeztek levonni a tanulságokat a jövőre nézve, nemegyszer kormányuk nézetét hangoztatva ezzel kapcsolatban.¹⁴

A Pesti Napló 1862. október 12-én foglalt állást először ez ügyben, az akkori porosz helyzetet elemzésével annak az aggodalmának adott hangot, hogy Bismarck és III. Napóleon közötti kapcsolat új fordulatot hozhat az európai politikában. Három nappal később a főszerkesztő, Kemény Zsigmond reagált a bismarcki beszédre; úgy vélte, hogy ezzel fény derült a titkos célokra és mozgató rugókra, amelyeket alkotmányellenesnek ítélt meg. A lap a vélemény többszöri hangsúlyozásával az olvasókban a reakciós politika lehetetlenségét kívánta tudatosítani. A nyomaték kedvéért az európai tudósításokat is eszerint válogatták

¹¹ Bismarck, Otto von: *Briefe an seine Braut und Gattin*. Stuttgart und Berlin, J. G. Cotta, 1914. 461. Interneten: <http://www.archive.org/details/frstbismarcksb00bismuoft> (2011-03-15)

¹² Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I.* Budapest, Osiris, 2005. 145.

¹³ Idézi: A. J. P. Taylor: *Bismarck. A férfi és az államférfi*. Budapest, Scolar Kiadó, 1999. 56.

¹⁴ Pesti Napló (a továbbiakban PN) Politikai események és távirati hírei pl. szeptember 27., 28., október 5-től kezdve szinte naponta írtak erről, október 14-én az angol álláspontot ismertették, amely szerint Bismarck „bölcész”, nem köti őt az alkotmányos elv... stb.

össze, különböző újságok cikkei idézték a porosz politikus tervének negatív megítéléséről úgy vélve, hogy a meghirdetett külpolitikai program nem vezethet sikerre. Sőt Kemény Zsigmond szerint jelenleg a porosz külügyi tárca jelenti Európában Pandora szelencéjét.¹⁵ Az új külügyminiszter fogadtatásán az sem segített, hogy sokan III. Napóleonhoz hasonlították: egyrészt a kettejük közötti jó viszonynak köszönhetően, másrészt úgy látták, hogy Bismarck ugyanazokat a módszereket követi, mint a francia császár. Azonban azt is hozzátették, hogy a két személy egymással nem összehasonlítható, hiszen a francia uralkodó ravaszabb, jobban meggondolja a lépéseit, a helyzetet jóval realitásabban méri fel, mint a porosz társa.¹⁶

Az Üstökös kissé megkésve reagált a porosz politikai változásokra, illetve nem is fektetett olyan nagy hangsúlyt erre, mint a Pesti Napló. A Bismarck programjáról alkotott vélemények mellett azért nem tudott szó nélkül elmenni: „*micsoda diakizalis már az megint az újságban: minthogy Poroszország a belpolitikában a szélső reakcióra törekszik, annál fogva a külpolitikában fog a népének kárpótlást nyújtani?*”¹⁷

Az olvasó a kérdéssel a népszerű politikus csizmadia és feleségének kérdés-felelet rovatában találkozhatott, amelyre a válasz igencsak frappáns és találó volt: igaz, hogy a szabadságot nem élvezheti otthon a porosz nép, de közvetve a kereskedelem és háború révén mégiscsak részesülhet belőle. Annál jobban foglalkozott viszont a francia császárhoz fűződő kapcsolattal és a kettejük közti párhuzammal; már a fenti kérdésre adott válaszban megjelenik az a gondolat, hogy Bismarck ugyanazt csinálja, mint III. Napóleon, csak korlátozottabbak a lehetőségei. Azt hiszem, ebből is jól látható, hogy Bismarckban elsősorban – mint minden más szabadelvű, liberális lap a korban – a konzervatív, annektálni akaró politikust látták.

Emellett felhívták a figyelmet arra is, hogy ez a magatartás nem követhető sokáig sikerrel; a sorok mögött többen érezhették, hogy ez a figyelmeztetés elsősorban Ausztriának szólt – ezt hangsúlyozta a Pesti Napló is az 1862. november 29-i cikkében. Az Üstökösnél ez az intés 1862. október 4-én egy vezércikknek beillő Kakas Márton versben jelent meg; az *Actio, reactio* soraiban Berlin mellett Bécs is a reakció hazájával azonosította.

3.2. Az első nemzetközi szereplés

1863-ban a lengyel felkelés ügye szolgáltatta a korabeli sajtó központi témáját, de már az előző év végén sejteni lehetett, hogy a lengyel-orosz ellentétből nagy konfliktus fog kirobbanni.¹⁸ Az ügy főként az orosz erőszakos fellépés és elnyomó magatartás miatt váltott

¹⁵ PN 1862. október 17.

¹⁶ A PN két vezércikkében is hangot adott ennek. (1862. november 29. és december 6.)

¹⁷ Ü 1862. szeptember 27.

¹⁸ A PN 1862. november 26-i táviratában szólt elsőként a lengyel felkelés lehetőségéről.

ki nagy felbolydulást, amelynek megvoltak a politikai következményei is. Oroszország ezzel elveszítette Franciaország jóindulatát, megakadályozta a francia-orosz kapcsolatok kiteljesedését, a szövetség kialakulását. Ezen kívül Anglia szintén jól járt, mivel a dunai fejedelemségekben ismét megnövelhette befolyását.¹⁹

A Pesti Napló emellett kiemelte az osztrák magatartás fontosságát, reményét fejezve ki azzal, hogy nem áll Oroszország oldalára, mint ahogy Poroszország szándékozik tenni. Aggódása nemcsak a liberális érzelmekből és a lengyelek melletti szolidaritásából fakadt, hanem abból is, hogy felelőtlenségével Ausztria ne kockáztassa népszerűségét a Német Szövetségben belül – amely mögött a lojalitáson túl ugyanúgy megtalálható a magyar liberális külpolitikai megfontolás. A legmeghatározóbb megnyilvánulása ennek Eötvös József 1860-os röpirata, *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschland* (Magyarország különállása Németország egységének szempontjából), amelyben a szerző a német egység mellett foglalt állást.²⁰ Úgy látta, hogy a kedvező adottságai miatt csak az egységes Németország töltheti be az egyensúlyozó szerepet Kelet és Nyugat között. A megoldás kulcsát a föderációban vélte felfedezni, amelynek megvalósulásához három lehetséges forgatókönyvet vázolt fel: csatlakozik ehhez Ausztria, vagy kimarad az egységesülésből, vagy a meglévő Bund részeivel lép be. Ez utóbbit tartotta a megvalósíthatónak – Magyarország szempontjából üdvösnek is, hiszen ennek révén az osztrák-magyar viszony megváltozna, nagyobb lehetne a magyar önállóság.

Ezzel magyarázható, hogy a belpolitikai helyzet ellenére a Pesti Napló Poroszországot és Bismarckot tüntette fel rossz színben az olvasók előtt, akinek a megbízásából februárban Szentpéterváron megkötötték az Alvensleben konvenciónak nevezett megállapodást, amely jogot adott Oroszországnak arra, hogy porosz területen is katonai akciókat hajthasson végre a lengyelek ellen.²¹ Ez a lépés mindkét félnek kitörést jelentett az elszigeteltségből: Oroszország visszaszerezte a krími háborúban elvesztett tekintélyét, míg Poroszország visszaállíthatta a két ország közötti jó viszonyt, amelyet a porosz külügyminiszter forradalom- és nacionalizmus ellenes alapra helyezett.²² Ezzel viszont magára zúdította a közvélemény felháborodását, nemcsak a porosz liberálisok körében, hanem Európa szerte is. A Pesti Napló igyekezett ezt az olvasóinak tudomására hozni, csaknem valamennyi európai újság híryanagát figyelemmel kísérte és idézte. Leginkább a bécsi forrásokra hagyatkozott, így az orosz-porosz

¹⁹ PN 1863. január 27. és 28.

²⁰ Diószegi István: *Hazánk és Európa*. Budapest, Magvető, 1970. 159.

²¹ Ennek fontosságát jól jelzi az, hogy Bismarck visszaemlékezésében egy egész fejezetet szánt az 1863-as év eseményeinek, amelyet Alvensleben konvenció névvel jegyzett fel.

²² Gall, Lothar: *Bismarck der weisse Revolutionär*. Berlin, 2001. 273.

viszonyról és annak alakulásáról azok alapján alkotott képet, helyt adott többek között az Ostdeutsche szavainak: „*orosz és porosz kormányügyek élén két oly status férfi áll, akik egy pontban találkoznak, s ezen pont: közös gyűlölet Ausztria ellen*”²³

A lap tehát ismét bebizonyította Ausztria melletti kiállását, és óvva intette a monarchiát arra, hogy ne kövesse el a porosz hibákat. Nyomatéku­l közli azokat a jegyzékeket, amelyeket a porosz udvarba küldtek az európai hatalmak, hogy tiltakozzanak a porosz-orosz együttműködés ellen. A porosz külügyminiszter tisztában volt a nyilvánosság erejével, hiszen a porosz lapok, mint pl. Presse és Kölnischer Zeitung kivonataiban az olvasó azzal a porosz mentegetőzéssel találkozhatott, hogy határainak védelme vezérelte a porosz politikát. Valamint tagadta az oroszokkal való szorosabb kapcsolatokat; Bismarck szavaival élve „*felfíjt dolognak*” és „*tengeri kígyónak*” nevezték a szóban forgó híreket.²⁴

Ennek ellenére a Constitutionnel meglátása szerint azzal, hogy Poroszország beavatkozott a lengyel eseményekbe, európai ügyé alakította át azt.²⁵ A helyzet súlyosságát, a porosz politika tarthatatlanságát Bismarck lemondatásának híreivel igyekeztek alátámasztani a sajtóban. Az ehhez hasonló rémhírek véleményem szerint több dolgot is jól mutatnak: egyrészt a bizonytalanságot, másrészt a nyilvánosság erejét – amelyet a Pesti Napló az 1863. március 6-i számában „*a hatodik nagyhatalom a közvélemény*” megjegyzéssel elismert, amikor az osztrák választ értékelte.²⁶

A zavart a francia császár aktivitása is fokozta, aki egy európai kongresszus tervével lépett fel. A konfliktus számára jó lehetőséget jelentett, hogy a nemzeti mozgalmak védelmezőjeként kiterjessze befolyását a kelet-közép-európai területekre is.²⁷ Egy időre az európai sajtó figyelmét a kongresszus és annak előkészületei kötötte le, számba vették a szóba jöhető résztvevőket, az esetleges frontok kialakulását, de mindenekelőtt a császár várható nyereségeit firtatták, ezzel is jelezve, hogy nem önzetlen cselekedetről van szó.²⁸

A Pesti Napló bár szíve ügyének tekintette a lengyel ügyet, a német eseményeket ugyanolyan nagy figyelemmel kísérte, mivel a német kérdést Európa is fontosnak tekintette az európai rend sorsának alakulása miatt. A lap azt sugallta az olvasói felé, hogy az osztrák vezetéssel megvalósuló Németország nemcsak a magyar politikai elit óhaja, hanem a többi nagyhatalom is Ausztriában látja a békés átalakulás útját. Így szinte egységesnek tűnt az a

²³ PN 1863. február 12.

²⁴ Pl. PN 1863. március 7.

²⁵ PN 1863. február 25.

²⁶ Talán részben ennek a nagy nyomásnak a hatására nem lépett életbe az Alvensleben konvenció, és nem emelkedett véd- és dacsövetségessé.

²⁷ Gall, Lothar (2001) 272.

²⁸ Az ezzel kapcsolatos nézeteket a PN április 17-i főcikkében összegezte.

vélemény, hogy Bismarck elhibázott politikája és kiszámíthatatlan lépései miatt Ausztria vezető szerepe biztosított, ugyanis a reakciós politikának köszönhetően Bismarck és országa elveszítette hitelét Európa előtt.²⁹

Azonban nem sokkal később Bismarck képességeinek elismeréséről olvashatott a közönség az augusztus folyamán Frankfurtban összeülő fejedelmi kongresszus eseményei kapcsán, amely a magyar és a német sajtó kiemelt témája lett. A Pesti Naplóban Kemény Zsigmond írt cikksorozatot *A német ügyben*, illetve *A porosz taktika* címmel, miután úgy tűnt, hogy Ausztria végre kezdeményezőként lépett fel. Reformjavaslatával nemcsak a Bund átalakítását szorgalmazta, hanem a vezető szerepet is biztosította volna maga számára. Az akkori osztrák politikát értékelve Bismarck a visszaemlékezésében egyetértett Rechberg elképzeléseivel, hiszen az a két fél együttműködését mondta ki, szemben a schwarzenbergi politikával, amely 1863-ra csúcsosodott ki:

*„míg a schwarzenbergi politika valami hasonlót hirdetett (t.i. egy össznémet uniót Közép-Európában) de az osztrákok vezetésével, amellyel megfosztja a poroszokat a középhatalmi állás kitöréséből”*³⁰

A porosz politikushoz hasonlóan mindenki más is úgy látta, hogy az átalakulással Németország nemcsak Közép-Európa, hanem Európa első vonalbeli nagyhatalmává válhat, amely állandó fenyegetést jelentene a kontinens számára. A Pesti Napló nem osztotta ezekben az elképzelésekben, megbízott Ausztria józanságában.³¹

A porosz külügyminiszter csakhamar ellenjavaslattal lépett fel, amely a nép bevonásán alapult. Kemény Zsigmond az említett cikksorozataiban a két tervezet előnyeit és hátrányait, azok megvalósulásának esélyeit igyekezett bemutatni, leginkább Bismarck céljaira helyezte a hangsúlyt. Úgy vélte, hogy a porosz politikus a programot nem gondolta komolyan, kimutatta a diverziós szándékot és az időhúzást a porosz hegemonia biztosítása mellett. Ezekben az írásokban a porosz politikus felértékelődött, a szerkesztő a porosz külügyminisztert egy ravasz, ügyes sakkmesterhez hasonlította. Azonban ez a kép még árnyalt, hiszen Kemény nem minden érdemet, ötletet tulajdonított Bismarcknak, azokat ravasznak és szabadelvűnek találta a junkerhez képest.³² Minden esetre a porosz cél megvalósult, hiszen a kongresszus és a reformakta ügye eredménytelenül zárult, maradt a status quo a Bundon belül.

²⁹ PN augusztus 2, 4, 8.

³⁰ Bismarck, Fürst Otto von: *Gedanken und Erinnerungen. Gedanken und Erinnerungen*. Stuttgart und Berlin, J. G. Cotta, 1922. 313-314. Interneten: <http://www.archive.org/details/gedankenunderin00bism> (2011-03-17)

³¹ PN 1863. augusztus 18.

³² PN 1863. szeptember 29-től indult meg *A porosz taktika* öt részes cikksorozat, de már pl. szeptember 8-i számban emlegetik Bismarck diplomáciai sakkhúzását

Az Üstökös a lengyel eseményeket kezdettől fogva figyelemmel kísérte – elsősorban a lengyel-orosz kapcsolatokat figurázta ki. Az orosz-porosz működésre kevésbé reagált, ezek közé tartozik a következő versike, amely *Az éjszaki medvének nótái* címmel jelent meg, és három versszakból állt:

„Soh se búsulj édes fiam no!

Mert mégis megmarad a régi status quo!!”³³

Ezzel a merev, rugalmatlan álláspontot kívánták kiemelni; ezt tartották az igazi orosz megnyilvánulásnak szemben a lengyeleknek és nyugati hatalmaknak tett ígéretekkel. Az élclap nemcsak a „muszkákat” tekintette képmutatóknak, hanem a többi nagyhatalmat is; úgy látta, hogy nem tettek meg mindent az ügy békés és minél hamarabbi lezárására. Az első hónapokban tanúsított magatartásokat *A gyors segítség a bajban* című írásban foglalta össze; ahol az angol és a francia hozzáállásra helyezte a hangsúlyt, kimutatta a sajnálkozásukat, egyetértésüket, hogy valamit tenni kell, de különböző indokokkal csak halogatták a segítségnyújtást. Egy-egy felszólalás erejéig a porosz és az orosz álláspont is megjelent, az előbbinél a határproblémát emelte ki, míg utóbbinál pedig a rá jellemző értetlenkedést.³⁴ Jókai lapja ezt a véleményt a későbbiekben is fenntartotta, egy általános helyzet értékelés során ugyancsak a nagyhatalmak érdektelenségét, tehetetlenségét, Poroszország esetében a mentegetőzést mutatta be, miközben „*a lengyelek vére folyik*”.³⁵

Úgy vélem, hogy a példák jól mutatják azt, hogy az eseményeket liberális szemszögből nézték, és az alapján mondtak ítéletet az európai politika felett. Bismarckot pedig továbbra is konzervatív, rugalmatlan államférfiként láttatták, aki feltétel nélkül támogatja az orosz politikát, noha tisztában van lépésének népszerűtlen fogadtatásával.

A frankfurti esetről is értesülhettek az élclap olvasói, igaz az üggyel kapcsolatban elsősorban a francia félelmeket állították pellengérré; különösen találó volt Frankfurt nevének feloldása, amely szerint a hely neve azt jelenti, hogy „*francia eredj odább*”.³⁶

³³ Ü 1863. március 21.

³⁴ Ü 1863. április 11. A lengyel ügyet metaforikusan közölte az újság; a lengyelek fázása okozta a problémát.

³⁵ *Ki mit csinál?* Ü 1863. május 23.

³⁶ A PN 1863. augusztus 20-án közölt először a távirati hírekben francia aggodalmakról a frankfurti gyűlés kapcsán.

Miért hitték a franciák... Ü 1863. augusztus 29. és *Mit tesz Frankfurt?* 1863. szeptember 12.

4. A kép módosulása, a Schleswig-Holstein kérdés

A schleswig-holsteini kérdést az 1852-es londoni jegyzőkönyv ellenére területi igények és örökösödési jogok bonyolították.³⁷ VII. Frigyes dán király halálával az utód IX. Keresztély lett, aki annektálni akarta a területeket – ezzel egyrészt megszegte a nemzetközi egyezményt, másrészt felszította a német nemzeti érzéseket. Bismarck három lehetőséget is talált az ügy megoldására: az annexiót, a status quo-t, és végül a Bund igényei szerint a Német Szövetséghez „csatolni” a területeket független államokként Augustenburg herceg uralkodása alatt.³⁸ Látszólag ez utóbbi mellett kötelezte el magát, de valójában kezdettől fogva a területek bekebelezésére gondolt. 1864 januárjában szerződést kötött Ausztriával Dánia elleni együttes fellépésről. Az osztrák beleegyezésben egyrészt közrejátszott az, hogy úgy érezték, hogy nem hagyhatják Poroszországot egyedül cselekedni, másrészt a porosz miniszterelnök szavai is hatásosnak bizonyultak: „*Ausztriának és Poroszországnak választania kell Schleswig inváziója és a német forradalom között.*”³⁹

A megállapodással sikerült az osztrákoktól elfordítani a kisebb államokat, ugyanakkor a többi nagyhatalom fellépését is kizárta, mivel „*a nemzetközi jog szellemében cselekedett*” a két ország.⁴⁰ Dánia kitartott a végsőig Nagy-Britannia biztatása miatt, ám 1864 áprilisában döntő vereséget szenvedett. Többen az ország területi integritását féltették, ezért mindvégig sürgették a konferencia összehívását. De a nagyhatalmak sem tudták megoldani ezt az ügyet, így a dánok az ősz folyamán kénytelenek voltak a bécsi béke aláírásával végleg lemondani a két területről. Ezek után valóban csak a két német hatalom kezében volt Schleswig és Holstein sorsa, csapataik ott tartózkodása legálissá vált.⁴¹

³⁷ A kérdés komplikáltságát az angol miniszterelnök, Palmerston is elismerte. Dániának ítélték a területeket, de a Bund részei is voltak. Dániában elismerték a nőági örökösödést, míg a száli törvények csak a férfiág jogigényét fogadták el.

³⁸ Pflanze, Otto: *Bismarck: der Reichsgründer*.

Interneten:

http://books.google.hu/books?id=_m00pt3LljQC&printsec=frontcover&dq=bismarck+der+reichsgr%C3%BCnder&source=bl&ots=qI8uybSCc-&sig=h6ijcm8RRjdfFdOAj5LQ882c8pw&hl=hu&ei=LZOwTOrrMY2SswahxtnSDQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5&ved=0CCoQ6AEwBA#v=onepage&q&f=false (2011-03-18)

³⁹ Idézi: Engelberg, Ernst: *Bismarck. Urpreuße und Reichsgründer*. Berlin, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. 465.

⁴⁰ Taylor, A. J. P.: *Harc a hatalomért: Európa, 1848-1918*. Budapest, Scolar, 2000. 189.

⁴¹ Pflanze, Otto: *Bismarck and the Development of Germany. The Period of Unification 1815-1871*. Interneten: http://books.google.hu/books?id=ollxA6i_aK8C&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2012-12-22)

Több találkozó folyamán próbáltak megegyezésre jutni felek: Schönbrunn sem hozott eredményt napi több órás tárgyalások ellenére.⁴² Az egyezkedés végére egyelőre az 1865. augusztus 14-én aláírt gasteini szerződés tett pontot, amelynek értelmében megosztották a területeket: Holstein a Habsburgokhoz került, míg a poroszok Schleswiggel és Lauenburggal gyarapodtak. Az egyezményt ingatagsága miatt Bismarck is „*repedések lefedésének*” nevezte, csak idők kérdése volt, hogy mikor tör ki az osztrák-porosz háború.⁴³

Schleswig-Holstein ügye a sajtót sem hagyta hidegen, mivel a status quo felborításával fenyegetett a Bund tervezett szövetségi végrehajtása. A kérdéstről a Pesti Napló kezdetektől fogva tudósított, 1863 októberétől pedig a külföldi hírek egyik szerves része lett a felek háborús előkészületei miatt. Ennek ellenére a napi lap egész ősz alatt kitartott amellett, hogy nem lesz háború, míg az angolok annak kirobbanásától tartottak.⁴⁴ A bizonytalanságot Dánia magatartása okozta, nem hallgatott a jó indulatú tanácsokra, ugyanúgy agresszív, fenyegető magatartást vett fel, mint a Bund. A Német Szövetség eltökéltsége annyira biztosnak tűnt, hogy: „*Bismarck vetélytársát lát a Nationalvereinban*”.⁴⁵

Az eseményekbe korán beleszólt a francia császár, aki újabb kongresszusi tervében a dán kérdést is rendezni kívánta a lengyel probléma mellett. Kemény Zsigmond szerint ez a megoldás későn jött, úgy látta, hogy a dán kérdés gordiuszi csomóvá vált, amelyet csak kard oldhat meg.⁴⁶ A bonyolultságot az is jelezte az olvasók számára, hogy a két német nagyhatalom álláspontjáról egymásnak ellentmondó híreket közölt a Pesti Napló, de az egyértelműen kiderült, hogy Bismarck megint másképp képzelte el a választ. Emiatt a bécsi sajtó úgy vélte, hogy nem szabad hagyni, hogy Poroszország egyedül tegyen bármit is, azt viszont elismerte, hogy erélyesen kell fellépni, engedve a német közhangulat nyomásának. Az olvasóknak azt is világossá tették az újságok, hogy a viszonyulás alapját az 1852-es szerződések jelentik, amelyet Európa, beleértve a két német nagyhatalmat, elfogadott, míg a Bund nem, de nem is volt tagja a megállapodást aláíróknak.⁴⁷ Azt hiszem, hogy mindez jól mutatja azt, hogy a kérdést a korszakban mindenki német ügyként kezelte, emiatt mutattak nagy érdeklődést a lapok az eset iránt. Valamennyien sejtették az osztrák-porosz egyetértés

⁴² Ezekről részletesen beszámolt a feleségének Bismarck, persze a politikai dolgokról kevésbé írt, inkább a szabad idő eltöltésének bemutatására fektetett nagyobb hangsúlyt, pl. vadásztak, szép hölgyeket nézegettek. Bismarck, Fürst Otto von (1914.) 490-491.

Interneten: <http://www.archive.org/details/frstbismarcksb00bismuoft> (2011-03-15)

⁴³ Taylor, A. J. P. (1999) 79.

⁴⁴ Az első angol aggodalmak a pénzügyi világból érkeztek, az Economist írását közölte ezzel kapcsolatban 1863. október 14-én a PN.

⁴⁵ PN 1863. november 27.

⁴⁶ PN 1863. november 20.

⁴⁷ PN 1863. november 19., 21., 22., 25., 28. és december 2.

ideiglenességét; egyesek szerint Bismarck belpolitikája miatt, míg pl. a Wanderer párizsi tudósítója úgy látta, hogy a porosz annexiók tervekben rejlik a viszály csírája, amellyel elszigetelheti akár Ausztriát egész Németországon belül.⁴⁸ Jól látható, hogy a sok bizonytalanság közepette Bismarck tervei felől senkinek sem volt semmi kétsége.

A háború alatt motívumszerűen bukkantak fel a hírek Ausztria és Poroszország változó kapcsolatáról, Anglia elvi kiállásáról Dánia és a békés megoldás mellett. Ez utóbbit sok támadás érte a német sajtótól, mivel szerintük: „*sértő, s egészében véve indokolatlan modort*” használt az angol sajtó.⁴⁹ Nem feledkeztek meg III. Napóleonnól sem, akinek a passzivitásának, majd aktivitásának okait keresték, többnyire valamilyen mögöttes szándékot feltételezve. Dánia eleinte negatív szereplőként tűnt fel konok ellenállása és makacssága miatt, de az egyre nagyobb német sikerek idején már a szimpátiát váltott ki szenvedésével. A felsorolásból nem szabad kihagyni a konferencia, kongresszus kérdését sem, hiszen a korban igen közkedvelt eszköz, szólam volt a nagyobb konfliktusok rendezésére. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg a Pesti Napló 1864. január 3-i vezércikkében, hogy Európa konferencia mániában szenved.

Bismarcknál általában az osztrák ellenességet emelték ki az írások, hangsúlyozták, hogy porosz érdekek szerint jár el. Emellett eleinte még a korábbi cikkeknek megfelelően a reakciósságát is felhozták, amelyet szerintük az agresszív külpolitikával igyekezett ellensúlyozni, de úgy látták, hogy ez nem hozhatja meg a sikert.⁵⁰ Idővel ez a kép módosult, a felelőtlen kijelentéseket tevő politikusból ügyes sakkmesterként politizáló államférfi lett, amely részben annak is köszönhető, hogy a háború lokalizált maradt. Továbbá Bismarck lépéseivel Németországban népszerűvé vált, mivel úgy tűnt, hogy a német érdekeket képviseli. Ezzel viszont Ausztriát távolította el a Bundtól, pontosabban felerősítette a meglévő nézeteltéréseket, amelyek Ausztria bizonytalanságából is fakadtak.⁵¹ A Pesti Napló többször hangsúlyozta azt, hogy a birodalom helyzete kényes, hiszen neki egyaránt tekintettel kell lennie a Bundra és Európára, de ugyanakkor nem hagyhatja, hogy Poroszország a „*szabad kéz politikáját*” kövesse. Ráadásul a porosz külügyminiszter sem könnyíti meg a helyzetét: „*...Bismarck úr, minden nyájaskodása mellett, folyvást azon van, miszerint Ausztriát, a hol csak lehet zavarba ejtse, a harcmezőn úgy, miként a diplomácia téren.*”⁵²

⁴⁸ PN 1863. december 24.

⁴⁹ PN 1864. április 20. Többnyire a National Zeitung és a Breslauer írásait idézték.

⁵⁰ PN 1863. december 19.

⁵¹ Erdődy Gábor kimutatta az ezzel kapcsolatos vélemények közötti eltéréseket, és azt is, hogy melyik írás származik Kemény Zsigmondtól, illetve Falk Miksától.

⁵² PN 1864. április 23.

A bismarcki érdemek elismerése ellenére az önző, követelőző Bismarck-kép a jellemző továbbra is, valamint még mindig nem tekintették teljesen önálló személyiségnek, III. Napóleon fénye egyelőre elhomályosította őt: „*te vagy azon fiam, a kiben gyönyörűségemet találtam.*”⁵³

Magát a háborút nem következetesen kísérte végig a Pesti Napló, pl. a nyári harcokról érdemlegesen csak a távirati hírekből értesülhetett az olvasó, a cikkekben inkább diplomácia eseményekről és ezekhez kapcsolódó fejtegetésekről volt szó. Ezekből jól kitűnik, hogy a magyar liberális közvélemény elfogadta Ausztria németországi szerepét, és támogatta azt Bismarck ellenében. A kérdés elhúzódónak tűnt a sajtó szemében, az ősz folyamán csak egy-két napra vette át a központi helyet a német-dán ügy: ilyenkor Bismarckról szóló anekdotákkal, gúnyos jellemzésekkel indítottak, amelyekből nagyon jól kiérezhető az ellenszenv, amiért a porosz időhúzás miatt nem haladt előre az ügy megoldása.⁵⁴ Majd a bécsi béke aláírása után ismét a porosz-osztrák viszony elemzése, ingatagsága került előtérbe a korábbiakhoz hasonló hangvételű és tartalmú cikkekkel egészen a gasteini szerződés megkötéséig.

Az Üstökösnek a Schleswig-Holstein kérdés jó alkalmat adott a híres drámaíró, Shakespeare egyik művének, a Hamlet átdolgozására a közös helyszín, Dánia miatt.⁵⁵ Ez is jól mutatja, hogy az ügyet elsősorban angol-dán viszonylatban nézték az angol magatartás középpontba állításával: Anglia mindvégig bízta Dániát a kitartásra, biztosította támogatásáról, tiltakozott a német előrenyomulás ellen, de ennél többet nem tett, nem lépett fel keményebb eszközökkel.⁵⁶ Valójában a bejegyzésekben, mint a lengyel felkelés alatt, megint a nagyhatalmak passzív magatartását emelték ki, akik csak tiltakoztak, mikor pedig cselekedni kellett volna, akkor nem tettek semmit, hagyták, hogy a porosz és az osztrák csapatok tovább nyomuljanak Dánia belseje felé túllépve a két hercegség határán.

Azért a német magatartás sem volt érdektelen az élclap számára, pl. még 1863. október 24-én megjelent számban a Punch írását közölte a Bund magatartásáról, amelyet Dániához küldött hadüzenetként fogott fel. Ebben és egyéb írásokban a német követeléseket figurázták ki, a Bund túlbuzgó magatartását nagyították fel: pl. *A politikus csizmadia...* rovatban az augusztburgi herceg lelkes professzorai különféle bizonyítványokkal támasszák

⁵³ PN 1864. május 21.

⁵⁴ Pl. PN 1864. szeptember 13-i és október 4-i számaiban Külföld rovatban jelentek meg ilyen cikkek.

⁵⁵ A történeten tulajdonképp kisebb módosítás történt csak az aktuális helyzetnek megfelelően; mindegyik szereplőt meg tudta feleltetni valamelyik hatalomnak pl. Ophelia a két hercegséget testesítette meg, Hamlet mögött Dánia húzódott meg, míg a király alatt Angliára gondoltak.

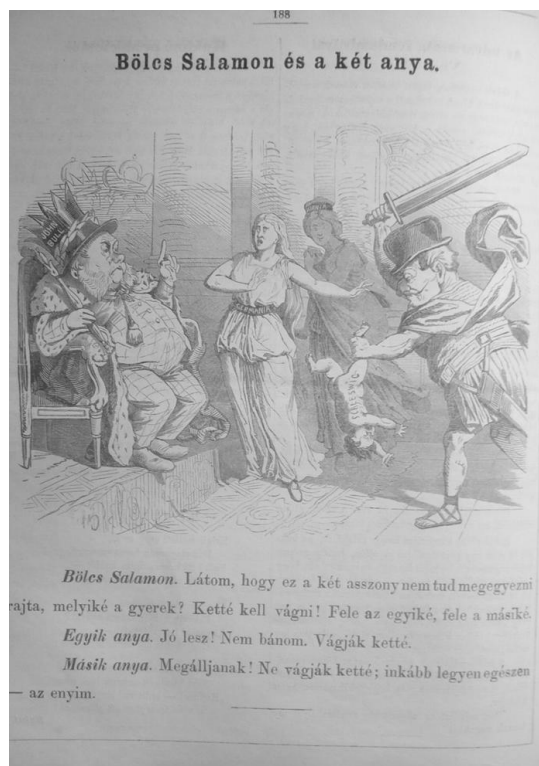
⁵⁶ Ilyen volt pl. *John Bull hangtölcsére karikatúra* és *John Bull* című írás (Ü 1864. március 13.)

alá: „... hogy ő magassága tökéletesen képes azon hivatalnak megfelelni, melyért legalázatosabb ribilló útján konkurrálni engedelmet vesz magának.”⁵⁷

Úgy gondolom, hogy az élclap a helyzetet megértette, ám annak megoldásával, az események elfajulásával viszont nem tudott azonosulni. Elsősorban a konferencia eredménytelenségét emelték ki, és a németek, valamint a porosz külügyminiszter túlzásba hajló követeléseit. Számos szóviccel éltek ezekkel kapcsolatban, pl. a konferencia definíciójában annak hiábavalóságát mutatták ki:

„(Mi az a konferencia?) Az egy párbaj, kardra, életrehalálra – harmincz lépésnyi közelségből.”⁵⁸

Ezt a hangnemet erősíti az alábbi karikatúra is, amely az Üstökös 1864. június 11-i számában jelent meg:

Egy jól ismert történet keretei közé helyezték a két terület feletti ítélezést: Salamon szerepét Anglia, azaz John Bull tölti be, míg Ausztriát maga az osztrák külügyminiszter jeleníti meg, és végül a másik anya szerepében Germania látható.⁵⁹ Viszont, ha a szöveget is

⁵⁷ Az augustenburgi herceg professorai... Ü 1863. december 19.

⁵⁸ Ü 1864. június 4. Érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy nem a távolság, hanem a közelség szót használták, talán ez szintén jelzi, hogy az ügyet nem tekintették lezártnak, várták a „folytatást”.

⁵⁹ Jankó János a korszak karikatúráihoz igazodva nemzeti jellegzetességekkel, típusokkal dolgozott; köztismert volt Anglia megfelelőjeként John Bull, akiről látszott, hogy pénzügyekkel foglalkozik. A másik ilyen a nemzeti egységet, szellemet ábrázoló női alak. Mindez jól mutatja, hogy az élclap közös előismeretre, olvasottságra alapozott.

hozzá vesszük, akkor az olvasó könnyen Bismarckra ismerhetett benne, ugyanis más újságírók ehhez hasonló szavakat adtak a porosz külügyminiszter szájába. Ez a bismarcki szólam jelentette a történet módosítását, hiszen a másik szülő szavai nem az anyai önfeláldozásnak, hanem a porosz követeléseknek adtak hangot: *„Megálljanak! Ne vágják ketté; inkább legyen az egészen az enyim.”*

5. Az elismerés útján

5.1. A fordulópont, az osztrák-porosz háború

A három háborút egybevetve úgy gondolom, hogy az 1866-os osztrák-porosz háború váltotta ki a legnagyobb visszhangot a korabeli Európában, noha Bismarck diplomáciai taktikájának köszönhetően ez a konfliktus is lokalizált maradt.⁶⁰

Ausztria és Poroszország harcába igazán csak Franciaország avatkozhatott be, amellyel mindkét fél tisztában volt. III. Napóleon osztrák győzelemben bízott, de mindenképp hosszú, elnyúló küzdelemmel számolt, amelynek végén, mint közvetítő léphet fel területi nyereség reményében – amelyet a porosz miniszterelnök jól érzékelt.⁶¹ Az 1865-ös biarritzi egyezségben a két fél megállapodott abban, hogy Velence nem lehet az osztrák birodalom része, és nem köttetik francia-osztrák szövetség sem – a francia császárral nem sokkal később Ausztria folytatott tárgyalásokat hasonló feltételekben megállapodva.⁶²

A Bund reformja és a két fejedelemség kérdése szolgált a háború cassus bellijének.⁶³ Az első lépést Ausztria tette meg, amikor Schleswig és Holstein ügyét a Német Szövetség elé terjesztette.⁶⁴ Poroszország megszállta Holsteint, június végén megtörtént a hadüzenetváltás, július 3-án Königrätznél pedig megszületett a döntő porosz győzelem. Hamarosan megkötetett a nikolsburgi fegyverszünet, amelyet a prágai szerződés követett augusztus 23-án az alábbiakat szentesítve:

„Öfelsége Ausztria császára elismeri a Német Konföderációnak, abban a formájában, ahogyan eddig fennállt, felosztatását, és beleegyezik Németország új megszervezésébe, Ausztria részvétele nélkül.”⁶⁵

Azaz létrejött az Északnémet Szövetség Majnától északra, míg a délnémet államok függetlenek maradtak. A területi átrendeződést viszonylag pozitívan fogadta a többi nagyhatalom, mivel az új államot a francia hegemon törekvések ellen akadályozó erőnek látták.

⁶⁰ A porosz külügyminiszter mindig törekedett az ellenség behálózására, aztán az elszigetelésére, majd a felelősség ráhárítására, azaz azt akarta elérni, hogy a másik fél legyen a bűnös, az agresszor.

⁶¹ Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem, Grafo, 2008. 106.

⁶² Bismarck emellett Olaszországgal 1866. április 8-án kötött szövetséget, megegyezve abban, hogy három hónapon belül megindítják a háborút.

⁶³ A kép teljességéhez meg kell jegyezni, hogy Bismarcknak a kedvező külpolitikai helyzet megteremtése mellett a király meggyőzésével is foglalkozni kellett, amely igencsak nagy feladatnak bizonyult, többféle személyes praktikát kellett bevetnie a siker érdekében.

⁶⁴ A területeket megosztása ellenére Poroszország nem tudott eljutni a megszerzett fejedelemségbe, mivel Holsteinen keresztül kellett volna áthaladni, amely megtagadta az együttműködést.

⁶⁵ *A prágai szerződés Poroszország és Ausztria között, 1866. augusztus 23.* In: Diószegi István (szerk.): *Egyetemes történeti szöveggyűjtemény, 1789-1914.* Bp., Korona Kiadó, 2001. 514-515.

A porosz győzelem meglepett mindenkit, osztrák sikerrel számoltak, annak ellenére, hogy ekkoriban Poroszország rendelkezett jobb feltételekkel.⁶⁶ Viszont Bismarck alaposan felkészült; felhasználta a forradalmi erőket, egyaránt tárgyalt a magyarokkal és a szerbekkel. De ellenségét a legyőzése után mégsem gyengítette meg, fontosnak tartotta meglétét nemcsak Európa, hanem országa számára is.

A korabeli közvélemény kezdetektől érzekelte a háborús feszültséget; ugyanis a gasteini szerződés csak látszólag hozta el a nyugalmat. Az annak titkos pontjairól felröppenő hírek, valamint a francia császár és a porosz miniszterelnök biarritzi találkozója mind bizonyítékként szolgáltak a sajtónak balsejtelmének igazolására; a Kölnischer Zeitung úgy sejtette, hogy: „*Európa térképének revíziója nemsokára végre lesz hajtva.*”⁶⁷

A Pesti Napló igyekezett objektív maradni, ezért helyt adott a másik oldal megszólalásainak is: többnyire a Norddeutsche Allgemeine Zeitung és a Kreuzzeitung írásait idézte, amelyek azzal igyekeztek megnyugtatni a közvéleményt, hogy Bismarck kijelentette; a Bund elé fogja vinni a szerződés ügyét.⁶⁸ Ennek ellenére a legtöbben Ausztria mellett álltak ki, a porosz és a francia politika elítélésével nyomatékosították álláspontjukat – egyes vélemények szerint III. Napóleonnak szerepe volt az események elfajulásában, amelynek a Pesti Napló is hangot adott november 24-i cikkében.

Pedig eközben a két német hatalom Frankfurtban együttműködésről tett tanúságot, amelyet a Pesti Napló aggódva figyelt, de azért kiállt az osztrák politika mellett. Ezekben a hetekben különösen nagy volt a bizonytalanság, egymásnak ellentmondó hírek jelentek meg arról, hogy Poroszország kivel vette fel a kapcsolatot, milyen megállapodásokat kötött, úgy látták, hogy „*Bismarck óta aggasztóbb combinatiók*” álltak elő.⁶⁹ Úgy gondolom, hogy ezzel fel akarták hívni az olvasók és a politikai elit figyelmét arra, hogy a porosz államférfi szándékai komolyak és Ausztriára nézve egyáltalán nem kedvezőek. Ezért a Pesti Napló szorgalmazta a birodalom külpolitikai irányvonalának megváltoztatását, miközben a belpolitikai fejleményeket üdvözölte. A lap szerint „*nem lehet egyszerre német és olasz befolyással bírni a jelenlegi körülmények között*” – úgy gondolták, mivel az itáliai területek már elvesztek, a német elsőbbségre kellene koncentrálni, erélyt, erőt felmutatva.⁷⁰ Az erős Ausztria kép hangsúlyozása nemcsak a magyar sajtóban, hanem az angol lapokban is téma

⁶⁶ Gazdaságilag fejlettebb volt, elég ha a Zollvereinra és az iparosodásnak induló területeire gondolunk. Reformjai nemcsak a hadsereget érintették, hanem a társadalmat is, pl. a jobbágyság felszámolása is sokkal hamarabb kezdődött meg, mint Ausztriában.

⁶⁷ PN 1865. november 10.

⁶⁸ Ezt a két porosz újságot többször is „*Bismarck úr lapjának*” emlegette a PN.

⁶⁹ Ez az aggodalom PN 1863. január 6. számában jelent meg először, de utána is többször hangot adtak ennek.

⁷⁰ PN 1865. december 24.

volt, pl. a Daily Telegraph, amelynek írását a lap 1864. január 10-én közölte, a francia-osztrák tárgyalásokat elfogadva úgy látta, hogy a két félnek ugyanúgy ellensége Oroszország és az egységes Németország. Alapvetően ez volt a hivatalos angol álláspont, noha a királynő némiképp szimpatizált a német liberális véleménnyel, így helyt adott a német követeléseknek a hercegségek ügyében.⁷¹

Az ehhez hasonló írások jól mutatták, hogy az osztrák-porosz viszony megrendült; a különféle szövetség kialakítási kísérletek közül csak a porosz-orosz „*legbensőbb egyetértés*” tűnt a legbizonyosabbnak, főként, hogy Oroszország hosszú idők után ismét aktív lett, csapat mozgósításokat rendelt el a lengyel határnál.⁷² A cikkek olvasása során feltűnt, hogy a Pesti Napló mennyire nagy figyelemmel kísérte az ehhez hasonló külpolitikai eseményeket, és igencsak szorgalmazta Ausztria beavatkozását. Úgy gondolom, hogy e mögött az az elképzelés húzódnak meg, hogy a birodalomnak nem szabad semmilyen alkalmat kihagyni, hogy ezáltal is növelje a súlyát az európai politikában Bismarckkal szemben – tekintve, hogy a Bundra nem számíthatott, mivel „*gyöngye és inga alapnak*” tartotta azt a lap.⁷³

Ugyanakkor az újság azzal is tisztában volt, hogy a poroszok Ausztriára kívánják hárítani a közelgő háború kitöréséért a felelősséget. Erre utalnak a casus bellit firtató cikkei: többnyire a két hercegség és a Bund ügyében jelölték meg a lehetséges okokat. A találgatásoknak Bismarck körlevele vetett véget, amelyben ismét felvetette a Bund változtatásának szükségét. A helyzet súlyosságát jól jelezte az, hogy áprilistól kezdve a Pesti Napló központi témája ez lett minden más diplomáciai esetet kiszorítva. A vezércikkek többnyire az osztrák-porosz jegyzékváltásokról szóltak, elemezve azok hatásait, jó és rossz pontjait. Kemény Zsigmondék kénytelenek voltak elismerni Bismarck sakkmeisterhez hasonló lépéseit, amelyekkel az időt húzta, pl. 1864. április 20-án a következő szavakat; „*ezzel rokon rendszabályokat*” Pandóra szelencéjéhez hasonlították.⁷⁴ Ezzel szemben csak az osztrák válaszok erőtlenségét tudták kimutatni, úgy látták, hogy az azokban hangoztatott elvek nem állják már meg a helyüket a mindennapi gyakorlati politikában. Ugyanakkor felhívták a figyelmet a helyzet komikusságára, hiszen egyrészt eltértek az eredeti témától – amely a két hercegség sorsának rendezése volt – másrészt vádaskodásba ment át.⁷⁵

⁷¹ Mosse, E. W.: The Crown and Foreign Policy. Queen Victoria and the Austro-Prussian Conflict, March-May, 1866. Interneten: <http://www.jstor.org/stable/3020549> (2012-10-01.)

⁷² PN 1866. február 21, 22, 24 és 27.

⁷³ PN 1866. március 9.

⁷⁴ A Holsteinben hozott rendeletekről volt szó, amelyekről Poroszország úgy érezte, hogy sértik az érdekeit. A bonyodalmat és egyben a zsenialitást az általános megfogalmazás jelentette, hiszen ezen még jó darabig mehetett még a vita.

⁷⁵ PN 1866. április 14. és 20.

Ezek az ostromok azonban mit sem értek, hiszen 1866. június 17-én a Pesti Napló vezércikkéből arról értesülhetett az olvasóközönség, hogy a Bund megszűnt, rá két napra a felek összecsapásáról szóltak a hírek. A lap a háború alatt mindvégig kitartott Ausztria mellett, bízott az osztrák győzelemben. Úgy látta, hogy Európa Ausztria oldalán áll, híreit is eszerint válogatta össze. Ám hiábavalónak bizonyult minden szolidaritás, a valóságban Ausztria magára maradt, amelynek köszönhetően hamar döntő vereséget szenvedett.

Ez nemcsak Poroszország számára jelentett győzelmet, hanem Bismarck elismerését is magával hozta. Írások sora magasztalta a porosz államférfi érdemeit – bár az annexiók hajlamát továbbra sem nézték el neki, az Economist szerint: „*Bismarck úr köz dögvésszé lőn... nyílt ellensége az európai békének... nem volt soha gentleman*”.⁷⁶ Emiatt gyakorlatilag egy kalap alá vették III. Napóleonnal, úgy gondolták, hogy Dél-Németország sorsa kettőjük között fog eldőlni.⁷⁷ A német sajtót sokkal inkább lekötötte az, hogy a német egység ügye előrelépett, így Poroszország királyát és miniszterelnökét a német lapok nemzeti hősként tekintették. A Pesti Napló is elismerte ezt a tényt az 1866. augusztus 10-i számában, sőt évek munkájának, „*combinációjának*” tulajdonította ezt – hozzátéve persze, hogy mindebben szerepet játszott a francia asszisztálás is.

A fordulópont különösen jól megfigyelhető az Üstökösnél, amely eddig úgy tűnt, hogy szerény mértékben szólt hozzá Bismarck személyéhez; az osztrák-porosz háború ideje alatt aktívan vette ki a részét a közvélemény formálásában. Ez a hirtelen jött érdeklődés talán annak is köszönhető, hogy Magyarország mégiscsak érintett volt ebben a kérdésben, hiszen a birodalmi seregben magyarok katonák is akadtak, a hadi állapot befolyásolta a kereskedelmet, a gazdaságot... stb.

Az élclap hasábjain jól érzékelhette az olvasó, hogy Ausztria és Poroszország együttműködése korántsem stabil, a területi osztozkodás még nem tekinthető lezártnak. 1866 elején a levegőben lógó háború újabb tárházát adta az élcelődésnek, amelyben csaknem valamennyi Üstökös szereplő kivette a részét hangsúlyozva a magyar érdekeltséget. Erre jó példa az 1866. április 7-i számban megjelent Tallérossy Zebulon levele, amelyben a háború kitörésének a lehetőségét firtatja. Úgy tűnt, hogy a hadi állapot bekövetkeztét nem tartja lehetetlennek, mivel mind a két fél igencsak kielezi a konfliktust, de az is kiderül, hogy ő ezt gazdasági érdekből nézi, szeretné a zabját minél jobb áron eladni.⁷⁸ Nem sokkal később Kakas

⁷⁶ PN 1866. augusztus 14.

⁷⁷ PN 1866. július 31.

⁷⁸ Talán ez a levél jól kimutatja, hogy Tallérossy Zebulon valóban a mindenkori helyzethez esetenül és meggyőződés nélkül alkalmazkodó köznemes tulajdonságainak hordozója.
<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/389.html> (2012-12-25)

Márton verse foglalkozott az összecsapás valószínűségével, amely találóan összefoglalja az ezzel kapcsolatos érzéseket, csaknem minden társadalmi réteget megszólaltatva:

„Beüt-e már a háború? Ezen törjük most a fejünk,
S számítja kiki magában, valyon mi ezzel mit nyerünk?”⁷⁹

Ezen kívül számos olyan bejegyzés akadt, amely a lehetséges politikai következményekkel foglalkozott, illetve a porosz annexiós törekvésekkel, amelyet a háború okának tartottak. Ekkor Ausztria szorult helyzete miatt megint felerősödtek azok a hangok, amelyek az osztrák-magyar viszony rendezését szorgalmazták. Az alábbi példa jól bizonyítja azt, hogy még a legfenyegetettebb időkben is kiállt a magyar liberális elit a birodalom mellett. Úgy gondolta, hogy ha a két fél közötti kapcsolatot rendezik, akkor a monarchia ismét erős lehet, sikerrel állhatja meg a helyét a nemzetközi politikában:

A kép párosból az is kiderül, hogy az Üstökös a külpolitikát elsősorban a belpolitika szemszögéből nézte.⁸⁰ Meglátásom szerint a porosz követelözésekről szóló anekdoták szintén Bécs melletti kiállást sugallják, ugyanakkor, az Üstökös is rámutatott arra, hogy az osztrák politika sem vétlen a helyzet elfajulásában. A porosz annexiós tervek kifigurázásának többféle módon adtak teret az élclapban, kezdve Bismarck adomáktól, a két fél közötti különbségeket kihangsúlyozó írásokon át a karikatúrákig.⁸¹

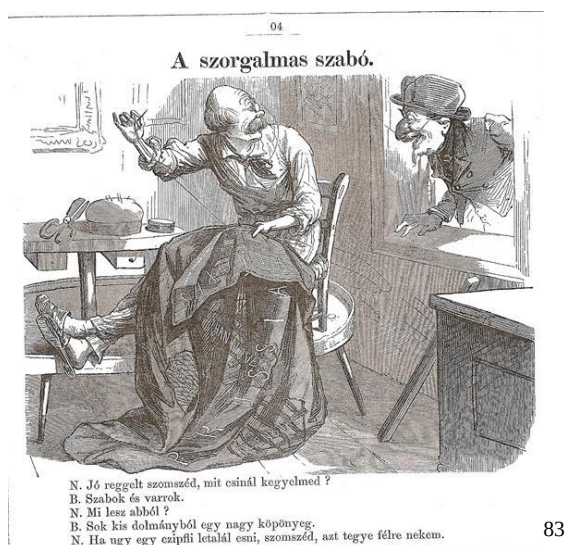
⁷⁹ *Beüt-e már?* Ü 1866. április 28.

⁸⁰ Ü 1866. március 24. Érdemes megnézni, hogy milyen gyógyszert kapott Ausztria, amely szintén jól mutatja, hogy Ausztria gyengeségét belpolitikai problémának fogták fel. Az alkotmányosság bevezetésének gondolata nem új, a reformkor óta a liberális elit szorgalmazta az alkotmányosság bevezetését, amelyet később az egész birodalom területére kiterjeszteni kívánt.

⁸¹ Ennek nyomán kialakult a gonosz porosz képe, pl. a korszak egyik járványáért, amelyet a trichin okozott a húsfertőzéssel, őket tették felelőssé. Ebből viszont az is kiderül, hogy ekkor a német mezőgazdasági cikkek árasztották el az európai és a hazai piacot, amely szintén fokozhatta az ellenszenvet. *Bosszú a trychinért karikatúra és vers.* Ü 1866. április 14.

Egyre több cikk foglalkozott Bismarckkal és tetteivel a porosz annexiós tervek, valamint az ellene elkövetett merénylet sikertelensége miatt,⁸² amelyek a porosz külügyminiszter szerepének és tekintélyének elismerését jelezték. Az Üstökös kénytelen volt belátni, hogy a porosz politikus szövetségkötése Olaszországgal jó taktikának bizonyult, amellyel megosztotta Ausztria erejét és figyelmét, és amit az 1866. május 5-én megjelent *Átkozott doktor ez a Bismarck!* című cikkében bizonygatott. Ugyanebben a számban írt a Pesti Napló által közölt és elemzett jegyzékváltásról, amelyet szintén összezavaró lépésnek értékelt. Bebizonyította Bismarcknak azt a törekvését, hogy a felelősséget Ausztriára hárítsa, ennek elérésben pedig nem számított az indíték, bármilyen mondvacsinált ürügy megfelelt: „*Austria a verekedni akaró fél, mert az ő katonái bort isznak, míg a porosz katonák csak sert kapnak.*”

Ám, csakhamar feltűnt a bejegyzésekben a francia császár alakja is, aki nélkül egyetlenegy európai ügyet sem lehetett elrendezni. Természetesen az Üstökös sem hitte, hogy magasztos szándékok vezérelték ilyenkor III. Napóleont, a békeközvetítésért és jó indulatáért cserébe elvárta a maga jutalmát – a francia császár gyakorlatilag asszisztáló szerepet töltött be Bismarck cselszövésében:

5.2. A kiteljesedés, a francia-porosz háború

Az osztrákok legyőzése Poroszország szerte győzelmi mámort hozott, még ha sokan nem értették, hogy miért nem használták ki az alkalmat területek megszerzésére. Ennek ellenére a belpolitikában megegyezés született, és a liberális közvélemény is Bismarck támogatója lett.⁸⁴

⁸² Pl. Bismarck foga, amely Holsteinre fáj. Ü 1866. április 14. Szintén ugyanebben a számban: *Különböző lapok különböző véleményei a fölött, hogy miért nem járta keresztül az az öt golyó Bismarckot?* Ez az írás azért is figyelemreméltó, mert szinte összegzi a többi lapok Bismarck-képeit, amelyek természetesen negatív szereplőként ábrázolják a politikust.

⁸³ *A szorgalmas szabó* Ü 1866. június 30.

Az 1867-ben megválasztott kancellárnak egyrészt bizonyítani kellett, hogy az új állam nem veszélyezteti az európai rendet, másrészt a francia császár presztízsét is helyre kellett állítani annak sikertelen külpolitikai lépései miatt.⁸⁵ Franciaország a háború után tárgyalások révén próbált valamilyen területhez jutni, de az Ausztriával megkötött béke után Poroszország élesen elutasította ezeket a kísérleteket, Bismarck magabiztossága pedig elodázta a franciaporosz háború kitörését.⁸⁶ A porosz politikus azonban még nem feszítette túl a húrt, hajlott Luxemburg átengedésére. Ez se lett francia terület, a két fél között a kapcsolat megromlott.⁸⁷

Megindult a szövetségesek keresése, amely francia oldalról nehéz feladatnak bizonyult.⁸⁸ Bismarck pedig a délnémet államokkal tárgyalt, akikkel már korábban titkos szövetséget kötött a francia hegemon törekvések ellen, mégis a kiépülő gazdasági kapcsolatoknak lett inkább jelentőségük. Nem hiába látta úgy a kancellár, hogy: „*egy egységes Németország megteremtése csak háború esetén lehetséges.*”⁸⁹

A nagy készülődés ellenére csak 1870-ben éleződött ki a viszony, amelyhez az új francia miniszterelnök fenyegető magatartása mellett a spanyol korona ügye is hozzájárult. A spanyolok végül a Hohenzollern dinasztia jelöltjét, Lipót herceget fogadták el, akinek a kiléte csak a trónfoglaláskor derült volna ki. Azonban hamarabb tudták meg ezt a franciák, amely nagy felháborodást keltett körükben. Bár a jelöltséget visszavonták, a francia kormány nem elégedett meg ennyivel, nyilvános bocsánatkérést kívánt. I. Vilmos porosz király nem kívánt az eddigieknél többet tenni, amelyről tájékoztatta kancellárját. Ezzel váratlan fegyvert adott Bismarck kezébe, aki a távirat szövegét az udvarias, békülékeny szavak kihúzásával megváltoztatta, és az így született nyílt elutasítást elküldte Párizsba, valamint a sajtónak:

*„Őfelsége erre elutasította, hogy a francia nagykövetet ismételten fogadja, és szolgálatttevő adjutánsával közölte vele, hogy nincs további közölnivalója számára.”*⁹⁰

A várt hatás nem maradt el, hamarosan megérkezett a francia hadüzenet. 1870. szeptember 2-án Sedannál vereséget szenvedett a francia sereg, viszont a harcok az újabb köztársaság kikiáltásával folytatódtak, mivel nem akartak engedni a poroszoknak.

⁸⁴ Lezárták az alkotmányválságot az indemnitási javaslattal. Bismarck a liberálisokat többek között az általános, titkos választójog bevezetésével nyerte meg.

⁸⁵ Ekkorra megmutatkozott a mexikói kaland sikertelensége.

⁸⁶ Benedetti provokatív kérdésére – Metz vagy háború – a kancellár utóbbi mellett foglalt állást, jól lehet, hogy a porosz hadsereg nehézségekkel küszködött.

⁸⁷ Az ügyet konferencián kellett rendezni, végül a terület nagyhatalmi konferenciával függetlenné vált.

⁸⁸ Olaszországgal és Osztrák-Magyar Monarchiával folytatott elsősorban tárgyalásokat, amelyek nem vezettek sikerre érdekellettek és bizalmatlanság miatt.

⁸⁹ Engelberg, Ernst (1991) 573.

⁹⁰ Az emsi távirat, 1870. július 13-14. Idézi: Diószegi István (2001) 518-519.

A háború mindvégig lokalizált maradt a kancellár ügyessége révén, ugyanakkor a nagyhatalmak sem bánták a francia vereséget. Nagy-Britannia Belgium biztonságát féltette, az Osztrák-Magyar Monarchia inkább Poroszország felé hajlott. Ezt a nagyhatalmi belenyugvást jól jelezte a tengerszorosok ügyében tartott 1871-es londoni konferencia, ahol a francia próbálkozások ellenére sem kapcsolták össze az oroszok revíziós törekvéseit a háborúval.

A harcok alatt folyamatosan zajlott az egyezkedés a délnémet államokkal, a beolvasdázhoz azonban számos engedményt kellett tennie Bismarcknak.⁹¹ Decemberre megegyeztek az új államformában, 1871. január 18-án pedig a versailles-i palota tükörtermében kikiáltották a Német Császárságot és I. Vilmost német császárnak. Közben továbbfolytak az alkudozások Franciaországgal Párizs ellenállása, majd a Kommün létrejötte miatt. A francia-porosz háborúnak végül 1871. május 10-én lett vége a frankfurti békével. Megállapodtak az ötmilliárd frank hadisarc kifizetési módjában, a megszállásban, és jóváhagyták Elzász és Lotaringia elcsatolását.⁹²

A Pesti Napló bár mindvégig hangoztatta a francia-porosz háború kirobbanását, ennek ellenére az 1870-es év első felében nem tudott semmi komolyabb konfliktusról beszámolni, egyedül a spanyol kérdés tartotta lázban a közvéleményt. Még a nyár eleji ems-i találkozásról is hamar kiderült, hogy vaklárma volt, csupán dinasztikus kérdéseket tisztáztak a résztvevők.⁹³ Júliusban bombaként robbant ki a Hohenzollern jelöltségről szóló hír, amelyek után az események felgyorsultak; egész Európa azt találgatta, hogy mikor fog kitörni a háború Franciaország és Poroszország között, és egyáltalán ez elkerülhető-e. Abban csaknem valamennyien egyetértettek, hogy a dolgok alakulásában Bismarck kezét kell látni.

Ha a hadi állapot előtti napok tudósításait nézzük, hasonló helyzettel találkozhatunk, mint 1866-ban: bizonytalanság, a két fél közti „sajtóháború”, a lehetséges szövetségesek számbavétele, a kívülállók reakcióinak ismertetése, ezek békeközvetítési kísérletei tették ki a főbb híreket. A Pesti Napló emellett a közös külpolitikának tett javaslatokat a követendő lépésekről. Ez az állapot az ems-i táviratig tartott, ezután a hadi hírek kerültek előtérbe, bár a többi ország hozzáállásának bemutatása szintén napirenden maradt. Az angol hozzáállás bemutatása különösen a leleplezési botrányok idején volt mérvadó, hiszen a szerződéseket a Times-nak szellőztette meg Bismarck. Az angol újság egy idő után felhagyott ezek közlésével, mert tisztában volt azzal, hogy az ügyben a porosz politikus keze is benne volt:

⁹¹ Ilyen volt pl. az, hogy Bajorország, Baden és Württemberg bizonyos adókedvezményeket kapott, saját postával és vasúttal rendelkezhetek a továbbiakban is.

⁹² A megszállás a kifizetés határidejéig, 1874. március elejéig volt érvényben, de a franciák már 1873 novemberére teljesítették fizetési kötelezettségüket.

⁹³ PN 1870. június 4. és 8. A nagy riadalom keltés jól mutatja, hogy az újságok már mennyire vágytak komolyabb szenzáció után.

„De azon feltevés is elfogadható, hogy Bismarck a különböző ígéreteket csak azért tette, hogy meg ne tartsa őket és Napóleont megcsalja”.⁹⁴

Erre az akkori magyar szereplők is reagáltak, hangsúlyozva, hogy a porosz külügyminiszter tette meg a kezdő lépéseket a titkos egyezkedésekben, és Ausztria ellen hangolt. Türr István, aki a leleplezését a Wiener Tagblattnak küldte el, következőképp nyilatkozott a kancellárról: „Bismarck találkozott az ördöggel, a pokollal, csak hogy czélzatait keresztülvihesse.”⁹⁵

A politikus megítélésén a tervbe vett Elzász és Lotaringia annektálása sem enyhített, csaknem valamennyi lap kiállt a francia területi integritás mellett. Franciaország viszont pozitív szereplő lett a sedani csata után az újabb köztársaság kikiáltásával. A Pesti Naplónál ez kibővült a többi nagyhatalom iránt érzett ellenszenvvel: Oroszország kihasználva a helyzetet az 1856-os londoni szerződés revízióját vetette fel, amelyre a napi lap szerint egy összehangolt porosz-orosz akció részeként került sor. Anglia pedig nem töltötte be azt a szerepet, amit korábban, mivel: „nincs lelke hozzá, hogy kitegye magát Bismarck gróf éles tekintetének s még élesebb szavainak.”⁹⁶ Mindez elborzadással töltötte el, úgy érezte, hogy a nemzetközi jog helyébe az erőszak politikája lépett, amelynek köszönhetően most zűrzavaros időszakot él át Európa. Ez a pesszimista hangulat 1871 februárjában, az előzetes béke megkötése után csak fokozódott, pl. március 3-án megjelent vezércikkében kissé drámaian temetéshez hasonlította a megállapodást, és egy újabb háború kitörésének lehetőségét bizonygatta az olvasóinak a francia revans vágy miatt.

Ehhez képest április végén, májusban – talán a béke óhaja miatt – ismét egyre nagyobb teret engedett a Pesti Napló a német sajtó megnyilvánulásának, amelynek cikkein keresztül Bismarck-kultusz kialakulását követhette végig az olvasó. A frankfurti béke után a kancellárt békealkotóként emlegette a német újságok többsége, amelynek annyiban adott igazat a lap, hogy erélyének és vasakarátának köszönhetően megoldotta az újabb gordiuszi csomót.⁹⁷ Ezen kívül helyt adott annak a nézetnek is, hogy Európa békéje nagyrészt az új országon, és annak kancellárján fog nyugodni. Mindebből jól látszik, hogy Bismarck teljes jogú elismerése megtörtént, Európa elsőszámú emberévé vált, és ha a későbbi eseményeket nézzük, akkor az is kitűnik, hogy a politikus gyakorlatilag III. Napóleon helyét vette át a nemzetközi politikában és a sajtóban.

⁹⁴ PN 1870. július 30-án idézte.

⁹⁵ Idézte PN 1870. augusztus 2-án

⁹⁶ PN 1871. január 31. Később „törpe epigonoknak” nevezte az angol kormányt PN 1871. március 14.

⁹⁷ PN 1871. május 14.

Az Üstökös hasábjain ez a háború úgy tűnt, hogy nem hagyott mély nyomot, nem kísérté akkorá intenzitással az eseményeket, mint 1866-ban. Ebben közrejátszhatott az is, hogy az újság színvonala kissé visszaesett, hiányzott az egységes szerkesztői elv, hiszen Jókai figyelmét ekkor a többi lapjainak szerkesztése kötötte le.⁹⁸

Az Üstökös 1871. július 23-i és 30-i kiadásaiban az olvasók részletesen értesülhettek a háborúról; annak okairól, a kitöréséről, a két fél csapatairól, a frontokról... stb. kaphattak átfogó képet. Az egyik ilyen legrészletesebb összefoglaló a július 30-i számban megjelent három oldalas képes beszámoló volt *Hogy támadt ez a háború, s hogy lesz vége?* címmel. Részben azokat a híreket közölte röviden, kissé kiszínezve, amelyeket az olvasó más lapokból megtudhatott: a spanyol trón kérdésével indítva egészen a kezdetektől fogva mutatta be az eseményeket. A Hohenzollern jelöltséget Bismarck művének tekintette, érzékletesen bemutatta az emsi napokat és a háború kitörését. A végén pedig a közös külügyminiszter, Beust álláspontját is ismertette, aki szeretne a háborúba beavatkozni, de őt Andrássy Gyula visszatartja.⁹⁹ Ahogy eddig is láthattuk, a francia-porosz eseményeket sem tudták úgy szemlélni, hogy ezekbe a tudósításokba bele ne csempészték volna az aktuális hazai eseményeket, mindig kiemelve egy-egy problémát.¹⁰⁰

Akadtszint olyan írás is, amely Ausztria szemszögéből nézte a kirobbant háborút és annak esélyeit: az 1870. július 30-i számban Tallérossy Zebulon barátjához írott levelében úgy látta, hogy akármi is fog történni, az mindenképp hatással lesz az Osztrák-Magyar Monarchiára. De ő is inkább a magyar érdekeket helyezte szem elé, nem túl optimistán úgy vélte, hogy ha a franciák győznének, akkor a Monarchia átalakulásával a magyarok ismét elveszítenék a vezető szerepüket, de ha a poroszok győznének, akkor: „... *elvisz tőlünk egyetlen hű szövetsigezs tarsot, a ki, mint pelikan-madar, saját virünkkel taplalta magát.*” Ebből az írásból valójában nem derült ki, hogy Tallérossy Zebulon melyik fél pártját fogja, hiszen mindkettőben látott valamilyen előnyt a hátrányok mellett; a megoldást Amerikába való kivándorlásban látta.¹⁰¹

Az Üstököst a szakirodalom úgy tartja számon, hogy egyedülként nála érezhette az olvasó a németek melletti rokonszenvet,¹⁰² mégis írásaiban egyaránt görbe tükröt tartott a porosz követelések, Bismarck viselkedése és III. Napóleon „szerencsétlensége” elé. E

⁹⁸ <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/449.html> (2012-12-26)

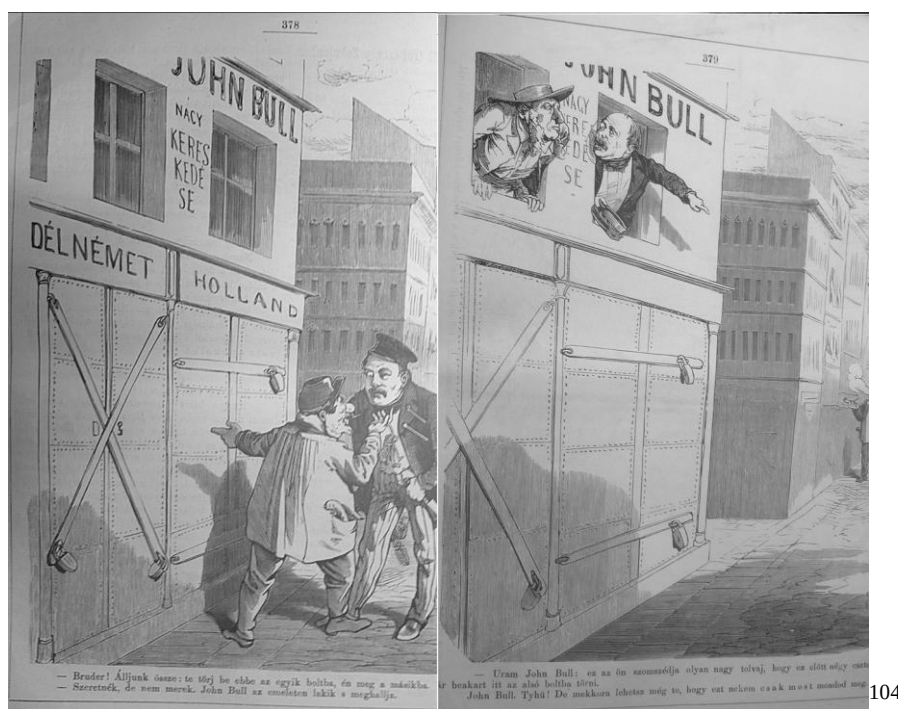
⁹⁹ Az újabb kutatások kimutatták, hogy valójában Beust és köre sem akart a háborúba beavatkozni, az eltérések a készenléti állapot mikéntjében tértek el.

¹⁰⁰ A *Du sublime au ridicule* című versben (Ü 1870. július 23.) a háború eseményeinek ismertetése mellett a virilis szavazatokkal kapcsolatban is kifejti véleményét Kakas Márton.

¹⁰¹ Ez igazából ironikus utalás volt a Reform egyik megjegyzésére, amely szerint, ha valaki nem tud azonosulni a rendszerrel, még mindig kimehet az amerikai kontinensre.

¹⁰² <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/451.html> (2012-12-26)

tekintetben osztozott a más lapok által sugalmazott nézethez, hogy a konfliktus kialakulásában mindkét fél hibás, amelyre számos példát lehetne felhozni. Ilyen többek között az 1870. szeptember harmadikán közölt bejegyzés *Vezércikkek, a milyenek most a legcivilizáltabb két állam világnapjaiban jelennek meg* címmel. Az élclap jól megragadta azt – igaz felnagyítva, hogy ezzel is elborzasztja olvasóját – hogy a két ország közötti viszony kiélezéséhez a sajtó is hozzájárult; az újságok nemzeties szólamokkal, az érzelmekre gyakorolt hatással buzdították harcra népüket, egészen a végsőig szorgalmazták a küzdelmeket.¹⁰³ Ugyanez a „pártatlanság” érződött a leleplezési botrányra reagáló bejegyzésekben, amelyekben az angol érdekek megsértését hangsúlyozták. Anglia viszont meg volt győződve arról, hogy ezekben a megegyezésekben ugyanúgy hibás a kancellár, mint a francia császár, így hamar elhatárolódott ebben a kérdésben – de a háború alatt sem mozgatott meg minden követ a minél hamarabbi befejezés érdekében. Az alábbi karikatúra ezt az angol magatartást jelenítette meg, miszerint John Bull a bismarcki szitán hamar átlátott:

A leleplezési botrány magyar vonatkozását sem hagyta szó nélkül az élclap, közel másfél oldalt szentelt ennek az 1871. augusztus 13-i számában, ahol a szituációt továbbgondolva és kiszínezve tárta olvasói elé több neves szereplőnek, akik között nemcsak

¹⁰³ Pl. a Reveil a megsebesült, még nem megölt porosz katonákat is megöletné, mert ha azok meggyógyulnának, akkor újból harcolnának a franciák ellen. A másik oldalon pedig az Augsburger Allgemeine Zeitung pedig a francia foglyok ellen kelt ki, hogy öljék meg azokat, mivel csak a kenyeret eszik meg a porosz katonák elől.

¹⁰⁴ Ü 1870. augusztus 13.

politikusok voltak, a „visszaemlékezéseit”. Ráadásul a porosz-magyar együttműködésbe az olaszokat is belevonta, részben utalva a korábbi olasz-magyar együttműködési kísérletekre.¹⁰⁵

A francia-porosz konfliktus figyelemmel kísérése nem hagyott alább a nagy francia vereséget követően se, hiszen az új köztársaság vállalta a harcot, nem engedett Bismarck területi és egyéb követeléseinek, amelyekről szintén számtalan adoma, ábrázolás emlékezett meg az élclap hasábjain. Ekkorra a sikereket már egyértelműen Bismarcknak tulajdonították, úgy látták, hogy a háttérből ő mozgatta a szálakat, ő teremtette meg az adott szituációkat, amelyek során emberi életekkel játszott:

106

A február negyedikén megjelent számban a „*Bismarck principiuma*” című vers pedig a kancellár jogigényét ismerte el Elzászra és Lotaringiára egy latin közmondással alátámasztva. Mindezzel a tipikus bismarcki viselkedést kívánták megjeleníteni, mint ahogy két héttel későbbi számban is a francia-porosz egyezkedéssel kapcsolatban: „*Eh bien! De Poroszország pénzügyeinek zilált helyzetét is figyelembe kell vennem!*”

Úgy vélem, hogy 1870-1871-re az Üstökös is felismerte, hogy a porosz külügyminiszter újszerű diplomáciát folytatott, aki az állam érdekeit követve szem előtt tartotta a dinasztikus, elvi politizáláson, amelynek köszönhetően Európa első számú politikusává vált. Ezzel kiszorította helyéről a francia császárt, akinek a tekintélye Bismarck feltűnése idején csökkent, Sedan után pedig romba is dőlt, sőt hatalmától is megfosztott.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Kossuth-emigráció idején volt az első próbálkozás; az írásban Pulszky Ferenc Garibaldihoz küldött levelét idézték az 1863-as kapcsolatokat emlegetve.

¹⁰⁶ *Farsangi mulatságok*. Ü 1871. január 14. Ekkor már érezhető volt, hogy Párizs hamarosan megadja magát, a porosz vezetőség egyre nagyobb hajlandóságot mutatott a város bombázására.

¹⁰⁷ A földönfutóvá vált III. Napóleon közkedvelt téma volt az élclapnál, számos írás, ábrázolás jelent meg ennek kapcsán, mint pl. *Páris kapitulációja után* (Ü 1871. február 4.) és *A szabadító* (1871. május 20.) karikatúrákban a

6. Összegzés

A Pesti Naplóból vett következő idézetek véleményem szerint jól mutatják, hogy Bismarck valóban elfoglalta helyét a nemzetközi politikában, a franciák feletti győzelemmel és a Német Császárság létrejöttével örök időre beírta magát a köztudatba és a történelembe:

„Bismarck elérte célját” ... „Vajha Németország ügyei még hosszú, hosszú éveken át az ő mesteri kezeiben nyugodnának.”¹⁰⁸

A dolgozatomban ennek az elismerésnek a kialakulását kísértem figyelemmel a porosz politikus miniszterelnöki kinevezésétől kezdve a frankfurti béke megkötéséig. Jól látható, hogy eleinte mennyire ellenségesen viszonyult hozzá a Pesti Napló és az Üstökös, cikkeikben egyoldalú képet festettek le a volt szentpétervári és párizsi követről. Értékelésüket ekkor nagyban befolyásolták Bismarck reakciós múltja, a porosz belpolitika eseményei, de a hazai fejlemények is arra készítették őket, hogy a konzervatív politika lehetetlenségét hangsúlyozzák írásaikban. Ezért a porosz külügyminiszter első nemzetközi szereplését is negatívan ítélték meg. Az is nagyon jól kiderült, hogy a Pesti Napló és az Üstökös a külföldi lapok híryanagának összeválogatásával a maga igazát igyekezett alátámasztani; bár a Pesti Napló azért törekedett az objektivitásra, így helyet adott a másik oldal véleményének is.

A Schleswig-Holstein kérdés megmutatta azt, hogy a porosz miniszterelnök személyében ügyes taktikust lehet tisztelni. Ennek ellenére továbbra is negatív szereplőként tartották számon, úgy látták, Bismarck Ausztria ellen áskálódik, veszélyezteti a birodalom Bundon belüli szerepét. Ezt különösen a Pesti Napló tartotta fontosnak; a magyar liberális elit meglátása szerint, ha Ausztriának sikerül megszereznie végleg a vezetői szerepet, akkor engedni fogja a magyar önállóság megerősödését.

Ez a kérdés az osztrák-porosz háborúval dőlt el, amely porosz győzelmet hozott, viszont a kiegyezés esélyeit felerősítette. 1866 fordulópontnak tekinthető a bismarcki kép alakulásában is. Ekkorra elhalkultak a reakciósságát hangsúlyozó írások, egyre inkább az ügyességét, ravaszságát emelték ki. Céljuk az olvasók – és Bécs – szemének felnyitása volt, hogy kimutassák, veszélyes ellenféllel van dolga a monarchiának. Ebben segített a cenzúra enyhülése is, ugyanis felhívhatták a figyelmet az osztrák diplomácia hibáira. Emellett különösen fájó pont volt az, hogy Európa és a Bund tétlenül hagyta a vereség bekövetkeztét.

Viszont még ekkor sem ismerték el azt, hogy ezeket a sikereket Bismarck csak magának köszönhette, az események mögött mindig ott látták a francia császár

francia császár alakját méltóságától megfosztva, fényét veszítve rajzolta meg Jankó János – jól láthatóan eltüntetve a jellegzetes napóleoni vigyort.

¹⁰⁸ PN 1871. május 14-i főcikke és PN május 17. A Schleschische Zeitungot idézte.

közreműködését. A két politikus hasonlóságára kezdetektől fogva felfigyeltek a sajtóban, eleinte még III. Napóleont tartották mérvadónak. 1866-ra már egyenrangú félként jelentek meg, ám mindenki tudta, hogy előbb-utóbb be fog következni a háború a két fél között. A versengést a sedani csata és az azt követő fejlemények döntötték el, amelyet a porosz politikus nyert meg. De III. Napoleon tekintélye az 1860-as évek közepétől kezdve – nem kisorszt Bismarcknak köszönhetően – csökkent, ekkor az európai sajtó sem lelkesedett érte úgy, mint korábban. Franciaország teljes legyőzése után el is tűnt a nemzetközi porondról, helyét az új német birodalmi kancellár vette át.

Az Üstökös révén jobban megismerhettem a korabeli magyar közvéleményt, hiszen Jókai törekedett arra, hogy lapjának nemzeti jelleget adjon. Így a külpolitikai események értékelését az is befolyásolta, hogy mindezek milyen hatással lehetnek a magyar belpolitikára. Emellett gazdagabb eszközzel tudta megjeleníteni a nemzetközi élet hibáit, fonákságait. A lapban szereplő figurák sokasága, a rovatok sokszínűsége és a találó megállapítások lehetővé tették azt, hosszabb távon elgondolkoztassák az olvasókat. Ezt a szándékot Jankó János karikatúrái is követték, aki a rajzaival a hangsúlyt a helyzet- és jellemkomikumra helyezte, úgy vélte ezekkel vált ki nagyobb hatást, mintsem a torzításokkal.¹⁰⁹

A Pesti Naplót és az Üstököst nem egymás ellentétjeként kell felfogni, hanem inkább egymás kiegészítőjeként. Egyrészt az élclap többnyire a napi laptól vette értesüléseit, másrészt mindkettő a liberális közvéleményt jelenítette meg.¹¹⁰ Valamint írásaikból a külpolitikai nézetek azonossága tűnik ki, ugyanúgy az európai egyensúly politikában hittek, többnyire a status quo mellett álltak ki, a nemzetközi szereplőket szintén hasonlóképp ítélték meg. Úgy látták, hogy Európa sorsát a pentarchia – Anglia, Franciaország, Oroszország, Ausztria és Poroszország – alakítja, tudósításaik összeállításánál ezen országok sajtóinak híryanagát használták fel; különösen az angol és a francia álláspont érdekelte őket.

Úgy gondolom, hogy a kutatást más hazai és külföldi élclapok bevonásával lehet továbbfolytatni. A bismarcki kép alakulása a német sajtó esetében lehet érdekes: meg lehetne vizsgálni, hogy mennyiben befolyásolta véleménynyilvánításukat a porosz politikus „sajtópolitikája”, illetve 1866 után valóban egyöntetű lelkesedés övezte Bismarck személyét és politikáját a német sajtóorgánumban vagy sem, betartották-e azt, hogy a kancellár személye „érinthetetlen”.

¹⁰⁹ Talán az Üstökös hasábjain tudott leginkább hangot adni nézeteinek, a többi élclap szerkesztői erősen befolyásolták rajzaiban. Ld. Szana Tamás: *Jankó János élete és munkái*. Budapest, Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat Kiadása, 1899. 110-114.

¹¹⁰ Eltérést inkább a stílus és a távlati cél jelentette; Jókai jobban kiállt a magyar függetlenségi mozgalom mellett. Ld. Jókai Mór: *Cikkek és beszédek: 1861. január 7 - 1865. június 24.* Budapest, Akadémiai K., 1975. 378.

Bibliográfia

Források:

- Bismarck, Fürst Otto von: *Briefe an seine Braut und Gattin*. Stuttgart und Berlin, J. G. Cotta, 1914.
Interneten: <http://www.archive.org/details/frstbismarcksb00bismuoft>
- Bismarck, Fürst Otto von: *Gedanken und Erinnerungen*. Stuttgart und Berlin, J. G. Cotta, 1922.
Interneten: <http://www.archive.org/details/gedankenunderin00bism>
- Diószegi István (szerk.): *Egyetemes történeti szöveggyűjtemény, 1789-1914*. Budapest, Korona Kiadó, 2001.
- Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok*.
Interneten: <http://www.archive.org/details/korsjellemrjzOOofalk>
- *Pesti Napló*, 1862. szeptember-december, 1863-1864, 1865. július-1866. december, 1870-1871. május
- *Üstökös*, 1862. szeptember-december, 1863-1864, 1865. július-1866. december, 1870-1871. május

Felhasznált szakirodalom:

- Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai: magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Budapest, Corvina, 1983.
- Diószegi István: *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.
- Diószegi István: *Hazánk és Európa*. Bp., Magvető Kiadó, 1970.
- Engelberg, Ernst: *Urpreuße und Reichsgründer*. Berlin, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991.
- Engelmann, Bernt: *Poroszország. A lehetőségek hazája*. Budapest, Gondolat, 1986.
- Erdődy Gábor: *Egység vagy szabadság: a német liberálisok dilemmáinak megítélése a Pesti Naplóban, 1858-1871. Századok*, 1984 (118.évf.) 2. sz. 304-341.
- Gall, Lothar: *Bismarck der weisse Revolutionär*. Berlin, 2001.
- Gonda Imre: *Bismarck*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- Jókai Mór: *Cikkek és beszédek: 1861. január 7 - 1865. június 24*. Budapest, Akadémiai K., 1975.

- Kemnitz, Thomas Milton: The cartoon as a Historical Source. *The Journal of Interdisciplinary History*, Summer, 1973. 81-93.
Interneten: <http://www.jstor.org/stable/202359>
- Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem, Grafo, 2008.
- Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története 1-2/1-2/2*.
Interneten: <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/index.html>
- Mosse, W. E.: The Crown and Foreign Policy. Queen Viktoria and the Austro-Prussian Conflict, March-May, 1866. *Cambridge Historical Journal*, Vol. 10, No. 2. (1951) 205-223. Interneten: <http://www.jstor.org/stable/3021086>
- Pflanze, Otto: *Bismarck and the development of Germany*.
Interneten:
http://books.google.hu/books?id=ollxA6i_aK8C&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbgbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Pflanze, Otto: *Bismarck: der Reichsgründer*.
Interneten:
http://books.google.hu/books?id=m00pt3LIjQC&printsec=frontcover&dq=bismarck+der+reichsgr%C3%BCnder&source=bl&ots=qI8uybSCc-&sig=h6ijcm8RRjdfFdOAj5LQ882c8pw&hl=hu&ei=LZOwTOrrMY2SswahxtnSDQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5&ved=0CCoQ6AEwBA#v=onepage&q&f=false
- Taylor, A. J. P.: *Bismarck. A férfi és az államférfi*. Budapest, Scholar Kiadó, 1999.
- Taylor, A. J. P.: *Harc a hatalomért: Európa, 1848-1918*. Budapest, Scholar, 2000.
- Szana Tamás: *Jankó János élete és munkái*. Budapest, Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat Kiadása, 1899.
- Urbach, Karina: Between Saviour and Villian: 100 Years of Bismarck Biographies. *The Historical Journal*, Vol. 41, No. 4 (Dec., 1998), 1141-1160.
Interneten: <http://www.jstor.org/stable/3020865>
- Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I*. Budapest, Osiris, 2005.